

”במצב של חוסר ודאות נראה לי הרבה יותר קל ונכון להיות בצד שאומר ‘אל תרשיעו’ מאשר בצד שמבקש להרשיע ולהכניס אדם לכלא”

ראיון עם ד”ר יואב ספיר, הסניגור הציבורי הארצי הנכנס
מראיון: ד”ר עופר סיטבון

האם ובאיזה אופן אתה רואה את עבודתה של הסניגוריה הציבורית כעריכת-דין חברתית-ציבורית?

עבודה של סניגור, כל סניגור, נועדה להגן על זכויות הפרט. ההליך הפלילי הוא ההליך הפוגעני ביותר שהמדינה יכולה לנקוט כלפי הפרט. כמעט כל זכות – חירות, פרטיות, כבוד – מעורבת בהליך הפלילי, אך כשסניגור מגן על נאשם, הוא אינו מגן רק על זכויותיו, אלא הוא גם ממלא תפקיד חברתי ממדרגה ראשונה בשרטוט גבולות הכוח של רשויות אכיפת החוק: מתי מותר לחפש על גופו של אדם, מתי מותר להאזין האזנות סתר, אילו ראיות נדרשות לשם הטלת קלון פלילי ושליחה למאסר. הסניגורים מהווים למעשה חיץ בין האינטרס הלגיטימי בשמירה על הסדר, לבין הפרה של זכויות הפרט והפייכתנו למדינת משטרה. לעבודתם של סניגורים ציבוריים יש היבט חברתי נוסף – הגנה על שוויון: פעילות הסניגוריה הציבורית מבטיחה שלא תהייה שתי מערכות חוק – אחת לעניים ואחת לעשירים. בעיניי, אלה תפקידים ציבוריים וחברתיים מן המעלה הראשונה.

הקמת הסניגוריה הציבורית בשנת 1995 ופעילותה מאז היא ביטוי לתהליך של “הצברה” של סוגיית הייצוג בפלילים – הוצאתה משליטת השוק הפרטי והעברתה לניהול ולפיקוח ציבוריים. כיצד השפיע התהליך הזה על איכות הייצוג ועל מקצוע עריכת-הדין בכללותו?

למעשה, יש כאן שלושה תהליכים. הראשון – הרחבת הזכות לייצוג והרחבת הייצוג. כיום, בניגוד לעבר, מרבית הנאשמים זוכים לייצוג. השני – הרחבת מספר המייצגים. לפני הקמת הסניגוריה, רק עשרות בודדות של סניגורים עסקו בייצוג בפלילים של חסרי אמצעים, ואילו כיום ישנם כ-90 עורכי-דין פנימיים בסניגוריה ועוד כ-900 סניגורים חיצוניים. השלישי – רגולציה של איכות הייצוג. הסניגוריה עובדת אומנם עם עורכי-דין חיצוניים רבים, אך אנחנו לא עובדים בשיטה של “שגר ושכח”, אלא רואים את עצמנו אחראים לאיכות הייצוג. הסניגורים כולם – פנימיים וחיצוניים – פועלים מטעם הסניגוריה הציבורית. לכל תיק יש ליווי של רפרנט בצוות הפנימי. אנו משקיעים רבות בבחירת עורכי-הדין ובליוויים והדרכתם לאורך הייצוג. כמוכן, יש גם קשר בין הפיקוח לבין הליך המימון – עורכי-דין שיוכיחו את עצמם יקבלו יותר תיקים ותיקים מורכבים יותר. ההשפעה על איכות הייצוג הייתה חיובית מאוד, בוודאי בהשוואה ל”שיטת הממונים” שקדמה לסניגוריה הציבורית, שבה לא הייתה התאמה של עורך-הדין לתיק, לא היה פיקוח על הסניגורים שמינה בית-המשפט, ולא הייתה בקרה אפקטיבית על איכות הייצוג. מעבר לפעולות המכוונות שאנחנו עושים להבטחת איכות הייצוג, כמו הכשרה, הנחייה מקצועית, הפצת ידע והשתלמויות, הסניגוריה הציבורית מהווה למעשה גם מעין קהילה של סניגורים. זה עניין

חשוב כשמדובר בעבודה קשה שנעשית בכדידות ומול מערכות רבות עוצמה. הגיבוי הזה מאפשר לסניגורים הציבוריים לעשות את העבודה שלהם בנאמנות, במסירות וללא מורא.

מעניין לציין שהסניגוריה היא אולי המגזר היחיד בשירות הציבורי שעבר "הצברה" בעשורים האחרונים, שעמדו בעיקר בסימן של הפרטה ושל "ייבוש" התקציבים החברתיים. האם יש לך הסבר לכך?

צריך לזכור שהסניגוריה הציבורית הוקמה בשנת 1995, ב"עידן הזכויות", תקופה שהייתה מיוחדת עבור המשפט הישראלי בכלל והמשפט הפלילי בפרט. מבחינת חקיקה, זו התקופה בה נחקקו חוקי-היסוד וגם חוקי המעצרים החדשים ותיקון 39 לחוק העונשין. אני רואה את חקיקת חוק הסניגוריה הציבורית כחלק מאותו גל של חקיקה פרוגרסיבית. לצורך הקמת גוף חדש כמו הסניגוריה הציבורית צריך שיתקיים צירוף של נסיבות שיאפשרו זאת. שר המשפטים באותה תקופה היה פרופ' דוד ליבאי, בעצמו סניגור פלילי מוכר, ובעל תפיסת עולם מוגדרת בהקשר זה. היוזמה של פרופ' קנת מן שהגיעה באותה עת לידי בשלות נפלה על אוזניים קשובות. זה לא מדויק לומר שיש כאן "הצברה" כי לא היה כאן שירות פרטי שהולאם. הוחלט לשפר את השירות שנותנת מערכת המשפט ולהעניק שירות שלא היה קיים קודם לכן. הסניגוריה הציבורית נכנסה, במימון המדינה, למקומות שבהם לא היה ייצוג ושבהם השוק כשל. חלק גדול של הלקוחות שלנו הם חסרי אמצעים ואנשים שנמצאים בשולי החברה הישראלית – מכורים לסמים, חסרי בית, לוקים בנפשם, פליטים, מבקשי עבודה, מיעוטים, עולים חדשים. הסניגוריה הציבורית הוקמה כדי לתת ייצוג לאנשים אלה, שלא נעזרו בשוק הפרטי קודם לכן.

כיצד אתה רואה את היחס בין ההגנה על זכויות הנאשמים לבין המודעות הציבורית הגוברת לצורך להגן גם על זכויות נפגעי עבירה?

כסניגור שרואה עצמו מונחה על-ידי דאגה לחלשים, יש לי אמפתיה לנפגעי עבירה, וישנם דברים שהיו – וחלקם עדיין – טעונים תיקון ביחס המדינה אליהם. יחד עם זאת, איני בטוח שההליך הפלילי הוא המקום המתאים לדאוג לאינטרסים אלו. אני חושב שצריך להפריד בין אינטרסים וזכויות כמו פיצוי, יידוע על ההליכים ובעיקר יחס של כבוד לנפגעים, לבין האפשרות של נפגע עבירה להשפיע על ההליך הפלילי באופן שיכול לכרסם בזכויות הנאשם או להשפיע על עונשו. צריך להיזהר מאוד מפני פגיעה בהגנות שההליך הפלילי מקנה לנאשם, שכן במרכזו של ההליך נמצא הנאשם, והוא זה שהחרב של שלילת חירות והטלת קלון מונחת על צווארו.

האם אתה מזהה שחיקה בהגנות אלו?

בהחלט. למשל בנושא ענישה. לצערי, מתפתחת אצלנו תפיסה – גם בתקשורת וגם בקרב חלק מעורכי-הדין שמייצגים את נפגעי העבירה – שלפיה מצב שבו הנאשם לא הוענש בחומרה מהווה פגיעה בנפגע העבירה. זו תפיסה מוטעית. אין זו זכותו של נפגע העבירה, ולדעתי, גם אין זה האינטרס שלו, שהנאשם יקבל עונש כבד. הליכים של צדק מאחה, למשל, שמבוססים על כבוד לנפגע אך גם לנאשם; שמבוססים על הכרה בפגיעה שסבל הקורבן; שמקדמים פיצוי – משרתים, לדעתי, את האינטרס של נפגע העבירה טוב יותר מאשר שליחת הנאשם לשנים ארוכות לכלא. הבעיה היא שכלל שעושים את הקישור בין ענישה מחמירה לבין זכויות קורבן העבירה, מתחילים להאמין בזה, ובסופו של דבר, התפיסות החברתיות משפיעות על מה שאנשים, ובכללם נפגעי עבירה, מתחילים לחוות כפגיעה. בארצות-הברית, למשל, מדברים על הזכות ל"סגירת מעגל" (closure) – הזכות של משפחות הקורבן לצפות בהוצאתו להורג של מי שרצח את יקירם. אם שוללים את ה"זכות" הזו מבני המשפחה, זה נתפס כפגיעה. אני בטוח שלתחושתם הסובייקטיבית זו פגיעה אמיתית, אבל אני חושב שאין לתת משקל משמעותי לתחושות האלה.

עניין נוסף שמפריע לי הוא הדיבור הרווח בשם האינטרס של נפגעי העבירה, גם כאשר לא מדובר באינטרס אמתי שלהם. לא פעם, כשאנחנו מבקשים חומר לשם בחינת אפשרות להגיש בקשה לקיום משפט חוזר, נאמר לנו שכנגד הבקשה שלנו ניצבים שני אינטרסים: סופיות הדין והאינטרס של נפגע העבירה. באחד מהתיקים ביקשנו שתיערך דגימת DNA לאדם שהורשע ברצח ושטען להרשעת שווא. הפרקליטות סירבה לכך בטענה ערטילאית של פגיעה בנפגע העבירה; אלא שלאחרונה נודע לנו שאלמנת המנוח דווקא תומכת בבקשתנו, ומעוניינת לוודא שאכן מדובר ברצח האמתי!

אני חושב שצריך להיזהר מאוד ממה שקרה בארצות-הברית: תנועת זכויות נפגעי עבירה החלה שם כתנועה פרוגרסיבית, אך עד מהרה היא "נחטפה" על-ידי בעלי תפיסות שמרניות של tough on crime והובילה לכרסום בזכויות נאשמים ולהחמרת הענישה. זה לא מקרי שה-ACLU (האגודה לזכויות האזרח האמריקאית) מתנגדת לתיקון חוקתי שיעגן את זכויות נפגעי העבירה בחוקה. סעיף 1 לחוק זכויות נפגעי עבירה בישראל, הקובע: "חוק זה מטרתו לקבוע את זכויותיו של נפגע עבירה ולהגן על כבודו כאדם, בלי לפגוע בזכויותיהם על פי דין של חשודים, נאשמים ונידונים" משקף איוון נכון, וחשוב שלא לסטות ממנו ולהפוך, בשם זכויות נפגעי העבירה, את ההליך לפחות הוגן.

כיצד אתה מעריך כיום את השפעתה של הלכת יששכרוב על מעמדן של ראיות שהושגו בדרכים פסולות?

הלכת יששכרוב היא אחת ההתפתחויות החשובות ביותר במשפט הפלילי הישראלי בעשור האחרון, ואולי אף מעבר לכך. לאחר מתן פסק-הדין, נשמעו ביקורות משני כיוונים: היו שטענו כי הפסיקה פוגעת ביכולת מערכת המשפט להגיע לחקר האמת. מנגד, היו שטענו שההלכה, שמקנה שיקול-דעת לבית-המשפט אם לפסול את הראיה אם לאו, בניגוד לכלל הפסלות האוטומטי הקיים בארצות-הברית, אינה מספקת. שתי הביקורות האלה מוטעות. שנים של הפרות חוק על-ידי ראיות אכיפת החוק ועליית מעמדה של הזכות להליך הוגן, הפכו את אימוץ כלל הפסלות למתבקש. נוסף על המטרה העיקרית של שמירה על הגינות ההליך, להלכת יששכרוב יש אפקט חשוב של הרתעה.

בניגוד לאפשרות של העמדת השוטרים מפרי החוק לדין משמעתי או פלילי, כלל הפסלות מעקף את עצם התמריץ להפדת הזכויות. לטווח הארוך איני רואה בכך בהכרח פגיעה בערך של גילוי האמת, שכן חלק גדול מהזכויות נועדו אף הן להגן על ערך זה ובעיקר למנוע הרשעות שווא. מעבר לכך, ישנם ערכים נוספים חשובים שראוי שההליך הפלילי יגן עליהם – הלא אם כל שרצינו היה הבאתם של האשמים לדין, יכולנו להתיר לעצור ללא הגבלה, לחפש מתי שרוצים וכו'.

אשר לביקורת מהצד השני – לדעתי, גדולתו של כלל הפסלות נעוצה עוד בשלב שלפני ההכרעה אם לפסול את הראיה. בשלב הראשון על ביהמ"ש להכריע אם הרשות התנהגה כדין או לא. לפני הלכת יששכרוב, כמעט שלא היו הלכות מחייבות בהקשר זה, ולא התפתחו כללי "מותר ואסור" באשר לדרך ניהול חקירות. מהרגע שהייתה ראייה, היא נחשבה לקבילה ובתי-המשפט לא היו צריכים כלל להכריע בשאלה אם היא הושגה כדין או לא. הלכת יששכרוב הובילה להתפתחותן של הלכות חשובות בסוגיות שלא נדונו עד עתה – מהו חשד סביר לצורך חיפוש; מתי צריך להודיע לחשוד על זכותו להיוועץ בעורך-דין; האם צריך לחכות לעורך-הדין לשם תחילת החקירה; ועוד. נוסף על כך, ובניגוד אולי למה שחלק מהסניגורים חושבים, אני חושב שבית-המשפט נהג בתבונה כשלא אימץ כלל פסלות מוחלט. מצב שבו כל הפרה קלה של זכות תוביל לביטול הראיה ולזיכוי של אדם בלא אפשרות לשיקול דעת, יהיה קשה לעיכול הן לציבור והן לבתי-המשפט. בארצות-הברית הוביל מצב-דברים כזה לתגובת-נגד, ונמצאו חריגים רבים ודרכים לעקוף את כלל הפסלות. לכן טוב שלבית-המשפט יש שיקול-דעת, וטוב שבשלב הראשון הוא יכול לדון בשאלת החוקיות בלי קשר להשלכות הקביעה. זה מאפשר לו להכריע בצורה נכונה מה מותר ואסור למשטרה.

מאז שנפסקה הלכת יששכרוב ניתנו פסקי-דין רבים – בבית-המשפט העליון אך גם בערכאות נמוכות – שמאששים את חשיבותה הרבה ואת רצונה של המערכת השיפוטית לפתח אותה. כך, למשל, נפסק שלקריטריון חומרת העבירה אין משקל מכריע בשאלה האם לפסול ראייה; נפסק שניתן לפסול לא רק את הראיה הישירה שהיא תוצאה של ההפרה אלא גם ראיות נגזרות; שתום הלב של המשטרה אינו מגן בפני פסילת ראיות; ועוד. נכון שלא בכל יום נפסלות ראיות בהמון תיקים, אך לא הייתה לי כלל ציפייה כזו. יש גם פסיקה חשובה מאוד בהיבט של המותר והאסור – יש להודיע לעצור על זכותו להיוועץ בסניגור ובסניגור ציבורי לפני החקירה (שאלה שהייתה בצריך עיון במשך שנים ארוכות); יש ליצור קשר מידי עם עורך-הדין במקרה שהנחקר מבקש זאת, ואם הוא יכול להגיע, יש להפסיק את החקירה עד להגעתו; הושמעה ביקורת נוקבת על השימוש הבלתי-מבוקר במדובבים; ועוד. לסיכום, לדעתי מדובר בהלכה שאי אפשר להגזים בחשיבותה ואשר יש לה השפעה מאוד חיובית על מערכת המשפט הפלילי.

מה עמדתך בעניין הבניית שיקול הרעת השיפוטי בענישה? האם יכולה להיות לכך השפעה על פערי הענישה הקיימים בין אוכלוסיות שונות בישראל?

אני רוצה להיות מאוד זהיר לגבי פערים בענישה: איננו רוצים לבטל פערים אלא למנוע פערים לא מוצדקים. ענישה אינדיבידואלית הלא מניחה את קיומם של פערים בענישה. מה שאינו מוצדק הוא קיומם של פערים הנובעים משיקולים שאינם רלוונטיים, כמו למשל המוצא האתני. יש מעט מאוד מחקרים בנושאים הללו, אך אני חייב לומר שלעוסקים בפרקטיקה יש לפעמים תחושה של פער בהקשר הזה בין יהודים לבין ערבים. פעם בדקתי לצורך תיק מסוים וגיליתי שיש נטייה להחמיר עם קטינים ערבים לעומת קטינים יהודים בכל הנוגע לענישה בגין רצח. אך נדרש כאן מחקר רציני יותר, עם שליטה סטטיסטית במשתנים נוספים שיכולים להשפיע על העונש.

על כל פנים, אני לא חושב שהצרת שיקול הדעת של בתי-המשפט בדרך של עונשי מינימום או עונשי מוצא היא פתרון נכון לבעיה של פערי ענישה לא מוצדקים. חוקים כאלו מאפשרים פחות התחשבות בנסיבות אישיות של אנשים מהשכבות החלשות, מה שפועל בד"כ דווקא לרעתם של מיעוטים. זה מה שקרה, למשל, בארצות-הברית. הפערים בין שחורים ללבנים במערכת המשפט הפלילית רק התרחבו בעקבות הצרת שיקול הדעת השיפוטי.

אני חושב שהצרת שיקול הדעת השיפוטי מוטעית גם משום שהיא תביא להחמרה בענישה. זאת, משום שעונשי מוצא ייקבעו במנותק מנאשם או ממקרה ספציפי, ואז הנטייה היא להעריך את החומרה ביתר. נוסף על כך, סביר שהדיון בשינוי העונשים יהיה על רקע סערה ציבורית בעקבות פשע נורא שיתרחש – דבר שיביא להחמרה נוספת. אני גם רואה את זה מניסיוני במערכת ומהמעורבות של הסניגוריה הציבורית בהליכי חקיקה: אינני זוכר הצעות להקלה בעונשים, אלא רק להחמרה. כשמדובר בהחמרה של עונשי המקסימום, כפי שמקובל כיום, ההשפעה היא מוגבלת, אבל אם תהיה החמרה מתמדת של עונשי המוצא, צפויות להיות לכך תוצאות מאוד קשות.

אני חושב גם שיש גם היבט לא הומני בהצרת שיקול הדעת. אינני רוצה ששופטים ירגישו שבמלאכת הענישה הם פוטרים עצמם מאחריות ובסך הכל ידיהם כבולות במילוי ההכרעה של המחוקק. בשל הפגיעה האדירה הגלומה בעונש המאסר, נכון יותר ומוסרי יותר להטיל על השופטים את האחריות לכל שבוע ולכל יום שהם גוזרים על אדם בכלא. חשוב שהשופטים ישקלו בכובד ראש ויחליטו בכל מקרה ומקרה מהו העונש הראוי.

חשוב לציין שישראל עברה תהליך של החמרה בענישה ושיש גידול ניכר במספר האסירים הפליליים. למעשה, אנחנו הדמוקרטיה המערבית עם מספר הכלואים הגבוה ביותר ביחס לאוכלוסייה, מלבד ארצות-הברית.

נוק נוסף של הצרת שיקול הדעת השיפוטי בענישה הוא העברת הכוח מן השופט לידי התביעה. כששיקול הדעת השיפוטי מוגבל יותר ההחלטה התביעתית באיזה סעיף להגיש את האישום מקבלת משקל גדול יותר. אין זה רצוי גם משום שהחלטות של התובעים הן פחות מנומקות וניתנות פחות לערעור, וגם משום שמתן כוח כזה לתביעה נותן לה קלף מיקוח חזק מדי בעת משא-ומתן להסדרי טיעון.

במהלך הדיונים הארוכים והיסודיים שנערכו בוועדת החוקה על הצעת החוק להבניית שיקול הדעת השיפוטי בענישה, הצלחנו, לשמחתי, לשכנע שהרעיון של עונשי מוצא הוא רעיון שיש בו קשיים לא מעטים, וכרגע החוק שיובא לקריאה שנייה ושלישית בכנסת לא יכלול את הפרק על עונשי המוצא אלא רק את הפרק העוסק בשיקולי הענישה.

האם הסניגוריה יכולה לפעול בעניין פערי הענישה הבלתי-מוצדקים?

כמובן שכשמדובר בייצוג של לקוחות שלנו, אנחנו מעלים לא פעם טיעונים על היעדר אחידות בענישה וסטייה מרמת הענישה המקובלת. חשוב לציין שיש בישראל אפשרות לשני הצדדים לערער בזכות על העונש, ובמקרים של סטיות בולטות ערכאת הערעור מתערבת ומתקנת.

אם הכוונה לבדיקה יותר מעמיקה של שאלת עצם קיומה של התופעה, אני חושב שראוי שהאקדמיה והנהלת בתי-המשפט יבדקו זאת. ואכן, ראיתי לאחרונה שעובדים על מחקר כזה. ככל שאכן קיימת בעיה, יש לנסות להבין את הסיבות לה. לדעתי, ייתכן שהיא נובעת מכך שקשה לשופט לראות את הנסיבות המקלות של אדם שהוא שונה ממנו ורחוק מההוויה שלו. קל לו יותר לראות זאת כשמדובר במישהו בעל משפחה כמוהו או ששירת ביחידה צבאית שהוא מכיר. לכן אחד הדברים הנכונים בהקשר הזה הוא מינוי שופטים מרקעים מגוונים. למרות שהיה שיפור

בתחום הזה, מספרם של השופטים הערבים הוא נמוך מאוד ביחס לחלקם באוכלוסייה, ואף ביחס לחלקם בקרב אוכלוסיית עורכי-הדין.

מהי עמדתך לגבי עסקאות טיעון? מהי המדיניות שעל הסניגוריה הציבורית לאמץ בהקשר זה?

ככלל, הביקורות העיקריות המושמעות נגד עסקאות טיעון הן משני סוגים: יש הטוענים שהן אינן מוצדקות שכן הענישה מקלה מדי ולכן פוגעת בהרתעה; ויש הטוענים שהן מעודדות הודאות והרשעות שווא.

באופן עקרוני, אי-אפשר להתמודד עם הפשיעה ללא עסקאות טיעון. אין אפשרות מעשית לנהל משפטים מלאים בכל תיק ותיק. ההבנה שאין מספיק משאבים לעשות זאת חלחלה בשנים האחרונות אפילו לשיטות משפט אינקוויזטוריות באירופה ובאמריקה הלטינית, שם עסקאות טיעון היו בעבר מוקצות מחמת מיאוס. רוב המחקרים הקרימינולוגיים מראים שוודאות הענישה ומהירות השתת העונש תורמות להרתעה הרבה יותר מאשר שאלת חומרת הענישה, שהשפעתה מוטלת בספק. הסדרי טיעון מקדמים ודאות ומהירות גם אם במסגרתן מוטלים עונשים חמורים פחות, ולכן בסיכומו של דבר הם תורמים להרתעה.

החשש מפני הרשעות שווא הוא חשש אמתי, ויש לראות כיצד הוא מוביל לשיפור הסדרי הטיעון. אבל צריך גם לזכור שהאלטרנטיבה לעסקאות טיעון היא ניהול משפט. משום מה, לחלק מהמבקרים יש ביטחון רב בכך שניהול משפט כהלכתו יוביל בוודאות לקביעות עובדתיות התואמות את המציאות. זהו ביטחון יתר. אני לא בטוח שהתוצאה אחרי ניהול משפט היא בהכרח קרובה יותר לאמת מאשר בעסקאות טיעון. גם בניהול משפט מלא יכולות להיות טעויות והרשעות שווא, ולעתים דווקא התוצאה שהצדדים, שיש להם אינפורמציה מלאה, מגיעים אליה במשא ומתן, מדויקת יותר.

יחד עם זאת, צריך לבטל את התמריצים שמובילים אנשים להודאות שווא במסגרת הסדרי הטיעון. למשל, יש בעיה קשה בריבוי ובהתארכות המעצרים עד תום ההליכים. ברור שלמי שעצור עד תום ההליכים, וממילא יהיה במעצר תקופה ארוכה עד לסיום משפטו, יש תמריץ לעתים לוותר על היסכוי שיוזכה ולהסכים להסדר טיעון. גם ענישה דרקונית כגון עונשי מינימום או עונשי חובה דוחפת נאשמים להסדרים. לבסוף, יש להחיות את מושג הספק הסביר – היום אחוז ההרשעות מאוד גבוה, והספק הסביר נשחק. המשפט איננו נתפס כאלטרנטיבה ראויה, וכך מתרבים הסדרי הטיעון.

נוסף על כך, יש לאפשר גמישות רבה יותר במתן אפשרות של חזרה מהודאה. הקריטריונים היום הולכים ונהיים נוקשים יותר. גם אם נאשם שהודה מתחרט למחרת ומבקש לקיים את המשפט ולעמוד על חפותו – בית-המשפט לעתים לא יאפשר לו לחזור מההודאה. במקרה אחד שבו טיפלנו, התביעה התנתה את הסדר הטיעון בכך שכל הנאשמים יגיעו להסדר טיעון. זו פרקטיקה שעשויה להוביל להפעלת לחץ על חלק מהנאשמים, על-ידי אלה שמעוניינים בהסדר. באותו מקרה, על אף שהבקשה לחזור מהודאה הייתה יום אחרי ההודאה לבית-המשפט על ההסדר, בית-המשפט המחוזי לא אפשר זאת, ואף הערעור לעליון נדחה. אנחנו הגשנו בקשה לדיון נוסף בשאלה העקרונית של התניית הסדר טיעון בהסכמתם של שורה של נאשמים. לדעתי, החשש מפני הודאות שווא מחייב לכל הפחות ליברליות רבה יותר בשאלת החזרה מההודאה. זה לא נכון "לתפוס" את הנאשם בהודאתו הזמנית, שיכולה לנבוע ממגוון של סיבות, כאשר לפני ואחרי אותה הודעה הוא טוען לחפותו. אם הוא מתחרט ומבקש לנהל את המשפט, ההגינות מחייבת לאפשר לו לעשות כן.

אחד הטיעונים בעד הפרטת בתי הסוהר היה תנאי הכליאה הקשים השוררים בבתי הכלא בישראל. מהי עמדתך?

בישראל יש בעיה קשה עם תנאי הכליאה. הסניגוריה הציבורית עורכת מדי שנה עשרות ביקורים רשמיים במתקני כליאה ומעצר, אחרי כל ביקור אנחנו שולחים דוח מפורט, ובסיומה של שנה אנחנו מסכמים את הכל בדוח שנתי. התמונה המצטיירת היא תמונה עגומה, אף שאנו מזהים שיפור מסוים מאז תחילת הביקורת של הסניגוריה הציבורית. אלפי אנשים עדיין כלואים בתנאים שאינם ראויים למגורי אדם – צפיפות איומה, מתקנים ישנים, היעדר הפרדה בין שירותים למקלחת, תנאים היגייניים קשים, חום כבד מאוד בקיץ ועוד. יש צורך דחוף בשיפור תנאי הכליאה. זהו צורך מוסרי אך זהו גם אינטרס ציבורי: אם נתיחס לאנשים כאל לא-אנשים, לא נוכל לצפות שעם שחרורם הם ישתקמו. מחקרים מצביעים על קשר ישיר בין הדברים.

באופן אישי, שמחתי מאוד על פסק-הדין של בג"ץ שביטל את הפרטת בתי הסוהר. הסכמתי לדברים האמיצים שנאמרו שם על גבולות ההפרטה ועל הפגיעה בכבוד ובחירות של האסירים, כאשר הם נכלאים על-ידי גורם פרטי. ההפרטה אינה פתרון לתנאי הכליאה – היא נגועה בבעיות רבות, שהעיקרית שבהן היא העובדה שלזכייני יש אינטרס לרווח, וסביר להניח שהוא יממשו באמצעות חיסכון שיתבטא בפגיעה באסירים ובעובדים. אני חושב שאת סכומי הכסף שהמדינה השקיעה בתוכנית ההפרטה, ניתן היה להשקיע בשב"ס. אני לא חושב שזה נכון "לייבש" תקציבית גופים ציבוריים ואז לבוא ולהגיד להם שהם לא ממלאים את תפקידם כראוי, ולכן יש להפריט אותם.

ה"צורך" בהפרטה עלה בין היתר בגלל הגידול במתמשך באוכלוסיית האסירים. אני לא חושב שצריך לקבל את הגידול הזה כנתון. זה לא "חוק טבע", במיוחד כאשר רמת הפגיעה דווקא יורדת. ככלל, אני חושב שאת כל האמצעי שיש להשתמש בו במשורה ובזהירות. לצערי, כיום זוהי ברירת המחדל. אנשים מסוכנים שביצעו פשעים חמורים צריכים להיות בכלא, אך לגבי שאר הפושעים יש להעדיף באופן מובהק ענישה בקהילה. היא הרכה פחות הרסנית לנאשם, לקהילה, למשפחה, לאפשרות השיקום.

האם תוכל לתת לנו מעט רקע עובדתי על פעילות הסניגוריה הציבורית: מה היו אחוזי הייצוג של נאשמים בבית-המשפט עם הקמת הסניגוריה הציבורית ומהם כיום? האם ישנם עדיין "איים" של היעדר ייצוג שאליהם הסניגוריה שואפת להתפשט?

הקמת הסניגוריה הציבורית חוללה מהפיכה של ממש. לפני הקמתה, פחות מ-30% מהנאשמים היו מיוצגים, ואילו כיום, בעקבות תהליך הדרגתי וממושך, שיעור הייצוג עומד על למעלה מ-85%. זה קרה כמובן בעידוד הסניגוריה הציבורית. גם בקרב השופטים התבססה ההכרה בחשיבות הייצוג. התרבות המשפטית השתנתה, וכיום היעדר ייצוג נתפס כמשהו שפחות מתקבל על הדעת.

בייצוג קטינים התחוללה מהפיכה, ולמרות שבהתחלה הייתה התנגדות לייצוג בבית-המשפט לנוער, היום כמעט כולם מיוצגים. הוא הדין גם ביחס למעצרים לשם חקירה: כיום קיים ייצוג כמעט מלא לעומת כ-20% בלבד לפני הקמת הסניגוריה. כך שברוב התחומים של המשפט הפלילי, מבחינת היקף הייצוג, המטרה הושגה באופן מאוד ברור. עם זאת, ישנם הליכים מסוימים שבהם עדיין קיימת בעיה: בוועדות שחרורים, למשל, היעדר הייצוג עדיין רווח (כ-50%). זה בעייתי הן בשל ההפליה הכרוכה בכך – מי שחסר אמצעים אינו נהנה מייצוג – אך גם בשל הפגיעה באפשרות של אסיר לשחרור מוקדם, שבסופו של דבר פוגעת בחברה: אדם שמשחרר לאחר ריצוי כל תקופת מעצרו בלא תוכנית שיקום וללא פיקוח, מסוכן לחברה יותר ממי שמשוחרר כעבור שני

שלישים מהתקופה, ברישיון עם תנאים הכולל פיקוח ועם תוכנית שיקום. ראוי לשאוף לשחרור מוקדם מבוקר ולא לעמידה על ריצוי מלוא העונש.

"איי" נוסף של היעדר ייצוג הוא במסגרת השימוע. במקרה כזה יש לייצוג חשיבות רבה שכן הוא עשוי לחסוך מאדם את הסטטוס של נאשם, שטומן בחובו פגיעה משמעותית. בתיקים רבים בהם אנחנו מייצגים חוזרת בה המדינה מכתב האישום. זכות לייצוג בשימוע הייתה חוסכת למדינה משאבים רבים.

לבסוף, יש להרחיב את הייעוץ לגבי חשודים בחקירה. כיום יש לנו תורנים שמייצגים לעצורים על פי קריאות של המשטרה, אך ברוב המקרים אנו מקבלים את הקריאה מהמשטרה רק לאחר שהעצור כבר נחקר. אנחנו מנסים לקדם את האפשרות לתת לעצורים ולחשודים להיוועץ בסניגור ציבורי לפני חקירתם. כאמור, יש התפתחויות חדשות וחשובות בפסיקה בהקשר זה, ואנו מקווים שהתפתחויות אלה תיצורנה שינוי בתחום. נוסף על כך, הנושא נמצא על סדר יומה של ועדה בראשותה של כב' השופטת מרים נאור, בה אני חבר. הוועדה צפויה להציע תיקוני חקיקה בקשר לזכויות הנחקרים, ואני מקווה שהמלצותיה של הוועדה תתרומנה גם לחיזוק זכות ההיוועצות של חשודים.

האם קיים הבדל בשיעורי הייצוג בין אזורים שונים בארץ?

בעבר, כשהזכות לייצוג הייתה תלויה מאוד בשיקול-דעת שיפוטי, ראינו שקיים הבדל בין השופטים בהפעלת שיקול הדעת, ובאופן לא מפתיע אחוזי הייצוג היו גבוהים יותר בתל-אביב ובירושלים, ונמוכים במיוחד בערי פריפריה כמו צפת ודימונה. ההבדל הזה רוכך בעקבות קיומה של חובת ייצוג (לאור תיקון 49 לחוק סדר הדין הפלילי) בכל מקרה שבו התביעה מודיעה כי יש אפשרות שהיא תעתור לעונש מאסר בפועל.

האם המבחן הכלכלי לנאשמים מונע בפועל ייצוג, או שלמעשה כל מי שמבקש ייצוג מקבל אותו, גם אם תוך שימוש בסעיפי זכאות אחרים בחוק?

ברוב הפעמים אין צורך להיזקק למבחן הכלכלי, שכן ישנן עילות אחרות. אך כשנאלצים להשתמש בו, המבחן הכלכלי הוא נוקשה, וזכאים לייצוג על פיו רק אנשים חסרי אמצעים.

ומה לגבי השיקוף החברתי בייצוג? האם יש די עורכי-דין דוברי ערבית, רוסית או אמהרית העובדים בשירות הסניגוריה הציבורית? מהו שיעורן של הנשים בקרב הסניגוריות? האם ניתן לומר שהסניגוריה הציבורית הפכה תחום עיסוק גברי לתחום עיסוק שוויוני?

חלק לא מבוטל מהלקוחות שלנו הם דוברי שפות שאינן עברית, ולכן חשוב לנו מאוד לעבוד עם עורכי-דין הדוברים שפות אלה. למרבה הצער, עורכי-דין דוברי שפות אלה מיוצגים בחסר בקרב קהילת עורכי-הדין בכללותה. אנחנו עושים מאמצים וקולטים כל הזמן עורכי-דין חדשים, לרבות דוברי שפות, שכן חשוב לנו להבטיח את איכות הייצוג.

לגבי עורכי-דין ערבים: בשנים 2010-2011 היו לנו בצוות הפנימי 12 סניגורים מתוך 89 (13.5%). זה שיעור גבוה בהרבה משיעורם של הערבים בשירות המדינה (7.5%) ומשיעורם בקרב המשפטנים במשרד המשפטים (5%). אם סופרים גם את הצוות החיצוני, אנחנו עובדים עם כ-165 עורכי-דין ערבים המהווים למעלה מ-17% מעורכי-הדין עמם אנו עובדים.

למרות זאת, קיימת בעיה בעיקר באזור הדרום, שבו יש מלכתחילה מעט מאוד עורכי-דין, ועוד פחות מכך עורכי-דין דוברי ערבית, בעוד שמצד שני שיעורי הפגיעה שם גבוהים, גם בקרב האוכלוסייה דוברת הערבית. נוסף על כך, מאז ההתנתקות מרצועת עזה נשמעים במחוז הדרום גם הרבה תיקים ביטחוניים. אנו מנסים למצוא פתרונות לכך, לרבות תוך הסתייעות בעורכי-דין

שאינם גרים בדרום. אני מקווה שפתיחת ביה"ס למשפטים במכללת ספיר תגרום לשינוי במצב זה, וששיעור עורכי-הדין בדרום יגדל.

לגבי נשים: יש לנו 62 סניגוריות מתוך 89 בצוות הפנימי (70%) ו-300 סניגוריות חיצוניות (32%). אין ספק שהסניגוריה הציבורית נתנה אפשרות ליותר נשים – ובכלל ליותר אנשים – להשתלב במקצוע הזה, שהיה ביסודו מקצוע גברי. בעבר רק מעטים זכו לייצוג ומספר עורכי-הדין שעסקו בתחום היה מועט. הקמת הסניגוריה הציבורית והרחבת הזכות לייצוג אפשרו להשתמש במשאב לא מנוצל של עורכי-דין צעירים ומוכשרים שלא הייתה להם דרך לעסוק במקצוע הזה לפני כן. הסניגוריה הציבורית לא רק סיפקה עבודה לאותם עורכי-דין, היא גם הכשירה אותם והדריכה אותם בראשית דרכם.

מה לגבי מודל הייצוג שעל-פיו פועלת הסניגוריה? מהן דרישות הקבלה לעבודה כסניגור ציבורי חיצוני? האם המתכונת של תשלום לעורכי-דין חיצוניים היא מוצלחת?

הסניגוריה הציבורית עובדת במיקור חוץ. למעשה המדובר בשיטה "מעורבת" – צוות פנימי וצוות חיצוני. זהו מודל שיובא ממדינות מסוימות בארצות-הברית, לאחר מחקרים שערכו פרופ' קנת מן ואחרים. יש הליך שלם וקיימים נהלים מפורטים לקליטת עורכי-דין לסניגוריה – מילוי טפסים, קבלת המלצות, ניסיון מוכח, ראיון, תחילת עבודה עם תיקים פשוטים וקידום הדרגתי ועוד. זה מאפשר לנו לבחור את עורכי-הדין הטובים ביותר והמתאימים ביותר לצרכים. לשיטה הזו יש יתרונות גדולים: ראשית, קשה לי להאמין שבהיעדר מיקור חוץ היינו יכולים להרחיב באופן כה משמעותי את היקף הייצוג, שכן זה היה מחייב קבלת תקנים רבים מאוד בשירות המדינה, וזה כמובן דבר שמאוד קשה לקבל. נוסף על כך, השיטה הזו מאפשרת גמישות ניהולית ושמירה על איכות הייצוג – תמיד אפשר לקלוט עורכי-דין טובים חדשים, וניתן להפסיק לעבוד עם עורכי-דין לא מספיק טובים. זה מאפשר לנו גם ויסות של העבודה – למשל, אם יש צורך, עורכי-דין מהצוות הפנימי יכולים להתפנות כדי לטפל בתיקים עקרוניים בבית-המשפט העליון. בסך הכל זהו מודל מאוד מוצלח. מצד שני, החשש הוא כמובן מפני איבוד שליטה – ככל שהיקפי הפעילות גדלים בלי צירוף עורכי-דין לצוות הפנימי, נתקשה לעמוד במשימת השמירה על איכות הייצוג. אני אכן חושש מכך ומתכוון להיאבק על חיזוק הצוות הפנימי. נוסף על כך, חשוב שהצוות הפנימי יעסוק בייצוג ולא רק יפקח – חשוב שהם יכירו את השטח, שתהיה להם סמכות מקצועית ושניתן יהיה למשוך עורכי-דין טובים לעבוד בסניגוריה.

אשר לשאלת התגמול – הצוות החיצוני מועסק במגוון של צורות העסקה: על פי הפעולות בתיק, בחוזים הכוללים תשלום עבור מספר תיקים, בתורנויות, לפי שעות ועוד. צריך להיזהר מפני פגיעה בשכרו של הצוות החיצוני: עומס בלתי-סביר יהפוך גם עורך-דין מעולה לעורך-דין בינוני.

כיצד מתבצעת הבקרה שלכם על איכות הייצוג של הסניגורים החיצוניים?

התפיסה שלנו היא שהסניגורים החיצוניים מייצגים מטעמנו. כפי שבמשרד עורכי-דין ניתן להתערב בעבודתו של עורך-הדין שמייצג, כך גם אנו יכולים וחייבים להנחות אותם. רמת הפיקוח משתנה כמובן מעורך-דין לעורך-דין ומתיק לתיק. 90 עורכי-דין לא יכולים לפקח על כל 90,000 ההליכים שבהם מעורבת הסניגוריה מדי שנה – על כן הפיקוח הוא סלקטיבי. יש פיקוח צמוד על תיקים מורכבים, על עורכי-דין חדשים, על תיקים המעוררים סוגיות שהחלטנו למקד עליהן את תשומת לבנו וכו'. מצד שני, עורכי-דין ותיקים, תיקים פשוטים, עבירות קלות – הפיקוח עליהם יהיה פחות הדוק.

האם, לדעתך, סניגור ציבורי רשאי להופיע בתקשורת לקידום אינטרס של לקוחו כמו עורך-

דין פרטי?

בוודאי. כיום זהו חלק מהייצוג שסניגור נותן ללקוח שלו. אם הצד שכנגד מכפיש את הלקוח שלך בתקשורת, אזי במקרים המתאימים הסניגור חייב להגיב בשם הלקוח, גם בתקשורת. לפעמים ההשפעה התקשורתית על חייו של אדם גדולה יותר מאשר מה שייפסק בסופו של דבר בבית-המשפט. במרבית המקרים, הלקוחות שלנו יעדיפו שלא להיחשף, והפנייה שלנו לתקשורת תהיה רק כתגובה.

האם, לדעתך, יש הבדל בין חובותיו של סניגור ציבורי כלפי הלקוח לחובותיו של עורך-דין פרטי?

פרטי?

סניגור ציבורי, כמו סניגור פרטי, אינו מציית תמיד רק לרצון הלקוח – הוא כפוף לחוק ולכללי האתיקה המקצועית, ועליו לפעול בדרך שהוא סבור שמשרתת את טובת הלקוח שלו. אסור שתוטלנה חובות אתיות נפרדות על סניגורים ציבוריים: אסור שסניגורים ציבוריים יהיו, או ייתפסו, כבעלי חובה כלפי איזשהו אינטרס ציבורי הנוגד את אינטרס הלקוח. בעבר, לפני קום הסניגוריה הציבורית, הסניגורים הממונים סבלו מסטיגמה של "סניגורים ממשלתיים", שאינם נאמנים ללקוח. שבירת הסטיגמה הזו הייתה כרוכה בעבודה קשה. הדרישה מסניגור ציבורי להביא בחשבון את האינטרס הציבורי ולא לטעון טענה המשרתת את הלקוח היא מוטעית – עליו לעשות שימוש בכל הכלים שביכולתו, במסגרת החוק וכללי האתיקה המקצועית, כדי לייצג את הלקוח שלו. אחרת, ייווצרו שני סוגים של ייצוג – אחד לבעלי האמצעים ואחד לחסרי האמצעים. יחד עם זאת, ברור שהסניגור הציבורי אינו צריך לטעון טענה מופרכת, כפי שגם אין זה ראוי שסניגור פרטי יעשה זאת. ברור גם שהסניגוריה הציבורית יכולה להקפיד יותר על קיומם של הכללים האתיים. בסופו של דבר, ההקפדה על אתיקה מקצועית משרתת לדעתי את אינטרס הלקוח, שכן החובה האתית העיקרית היא ייצוג הלקוח בנאמנות, במסירות וללא מורא. כך, למשל, הסניגוריה הציבורית מקפידה, יותר מאשר בשוק הפרטי, על היעדר ייצוג בניגוד עניינים, ומהטעם הזה הכלל מבחנתנו הוא מתן ייצוג נפרד לכל נאשם, למעט במקרים חריגים ומיוחדים.

מה מעמדה של הסניגוריה הציבורית בהליכי חקיקה ובדיונים עקרוניים?

הסניגוריה ממלאת תפקיד מוסדי חשוב מעבר לייצוג הלקוחות הספציפיים בהבעת עמדות עקרוניות בסוגיות הנוגעות למשפט הפלילי. בפרשת קוזלי (בקשה למשפט חוזר של המורשעים ברצח הילד דני כץ ז"ל) ביקשה הסניגוריה הציבורית להצטרף לדיון כ"ידיד בית-המשפט" ולהביע דעתה על הפרשנות הנכונה של עילת "עיוות הדין" כעילה למשפט חוזר. למרות התנגדות של היועץ המשפטי לממשלה דאז, הכריע בית-המשפט העליון כי לסניגוריה הציבורית יש מעמד חשוב המאפשר לה להביע עמדות עצמאיות כידיד בית-המשפט. למעשה זו הייתה גם הפעם הראשונה בה הוכר המוסד של ידיד בית-המשפט במשפט הישראלי. מאז מצטרפת הסניגוריה כידיד בית-המשפט לדיונים עקרוניים בפני בתי-המשפט.

הסניגוריה הציבורית אף מעורבת בהליכי חקיקה רבים, וקולנו נשמע בתוך משרד המשפטים, בוועדות ציבוריות שונות, בכנסת ובתקשורת. אין לנו כמעט משאבים לביצוע התפקיד הזה, אך חשוב לבצעו. העמדות שהסניגוריה הציבורית מציגה משקפות לא פעם אינטרסים שקל לשכוח את קיומם כאשר גופי אכיפת החוק דנים בחקיקה פלילית. הקול של הסניגוריה הוא קול שונה ומיוחד שמביא לדעתי לאיזונים יותר נכונים. הרצון להיאבק בפשיעה הוא ברור ומוכן, אבל חשוב שיהיה מי שיזכיר את המחירים האפשריים, ואת הפגיעות בזכויות הפרט, שמתלווים למאבק כזה. אני בהחלט רואה בדאגה את הנטייה בשנים האחרונות להרחיב עוד ועוד את סמכויותיהן של רשויות אכיפת החוק.

כמה שופטים מונו מקרב עובדי הסניגוריה הציבורית עד היום? האם עשויה להיות לכך השפעה על ההלכות המשפטיות?

מאז הקמתה קרוב ל-40 שופטים מונו מקרב אנשי הסניגוריה הציבורית, פנימיים וחיצוניים. 6 מבין 21 השופטים שמונו בישיבה האחרונה של הוועדה למינוי שופטים היו סניגורים ציבוריים. זה סימן להכרה במעמד של הסניגוריה ובאיכות המצוינת של האנשים שעובדים בה. קשה לי להעריך את ההשפעה, ולהצביע על מקרים קונקרטיים, אך אין ספק שיש השפעה ועוד תהיה. ברור שאדם שמגיע לכס השיפוט מביא עימו את ניסיון החיים שלו. עבודה כסניגור מאפשרת להבין דברים רבים דרך המפגש הבלתי-אמצעי עם הלקוח. האירוע העברייני מובן על רקע הנסיבות האופפות אותו ועל רקע מורכבות חייו של הנאשם. אני חושב שסניגורים מפתחים חוש חשוב של הטלת ספק, לרבות ברשויות, שטוב שיהיה גם לשופטים. בכל מקרה, אני מאמין שטוב שיגיעו לכס השיפוט שופטים בעלי רקע מגוון. בעבר היה ייצוג יתר לאנשים שהגיעו משורות התביעה, ואני חושב שכעת אנו עדים לתהליך של תיקון חיובי בהקשר זה.

ולסיום, שאלה אישית: האם יש תיק שלא היית מייצג?

קשה לי להגדיר תיק כזה לפי סוג עבירה. כל נאשם הוא שונה, ולכל עבירה יש נסיבות שונות. איני יכול לחשוב על עבירה ספציפית שבה לא הייתי מייצג. ייצגתי בעבירות החמורות ביותר, ועשיתי זאת בלי קושי אתי. צריך לזכור שבניגוד למה שנהוג לחשוב, ייצוג אדם מתוך ידיעה ברורה שהוא אכן ביצע את העבירה הוא עניין מאוד נדיר. במרבית המקרים, בפני הסניגור יש ראיות ויש גרסה של הנאשם, ותפקידו להציג את טענותיו של הנאשם באור החיובי ביותר, כשמנגד, יש רשויות חזקות המבקשות להציג את התמונה הנגדית. אף אחד לא יודע מה באמת היה. ברור שכשהסניגור מגלה שיש ראיות חזקות נגד הלקוח, הוא יבחר בדרך-כלל בהסדר טיעון, וינסה להשיג את ההסדר הטוב ביותר.

לא פעם אני תוהה מדוע קיימת נטייה לחשוב שקיים קושי אתי גדול דווקא בעבודת הסניגור. במצב של חוסר ודאות, וזה בדרך-כלל המצב, נראה לי הרבה יותר קל ונכון להיות בצד שאומר "אל תרשיעו" מאשר בצד שמבקש להרשיע ולהכניס אדם לכלא. התביעה בוודאי תגיד שבמצב של ספק כזה, לא יוגש כתב אישום. אבל זה נכון רק חלקית. הסטנדרט שנקבע בפסיקה הוא הגשת כתב אישום כאשר יש "סיכוי בהיר להרשעה", לא יותר מזה. לא ברור לי שיש תובע שיוכל להישיר מבט ולומר שבכל התיקים שהוא תבע הוא ידע בוודאות שהאיש היה אשם. אני תופס את עבודתו של הסניגור כהתייצבות לצדו של החלש, וכניסיון למלא בתוכן את כף הזכות שלו. במובן הזה זו עבודה מוסרית מאוד.

זויה צ'רקסקי, מאהל לוינסקי, אוגוסט 2011.